

Olaus Magnus : Ett försök till karaktäristik och några önskemål

Collijn, Isak,

36 E Br. Magnus

National Library
of Sweden

MAGNUS, OLAVS
av Collijn

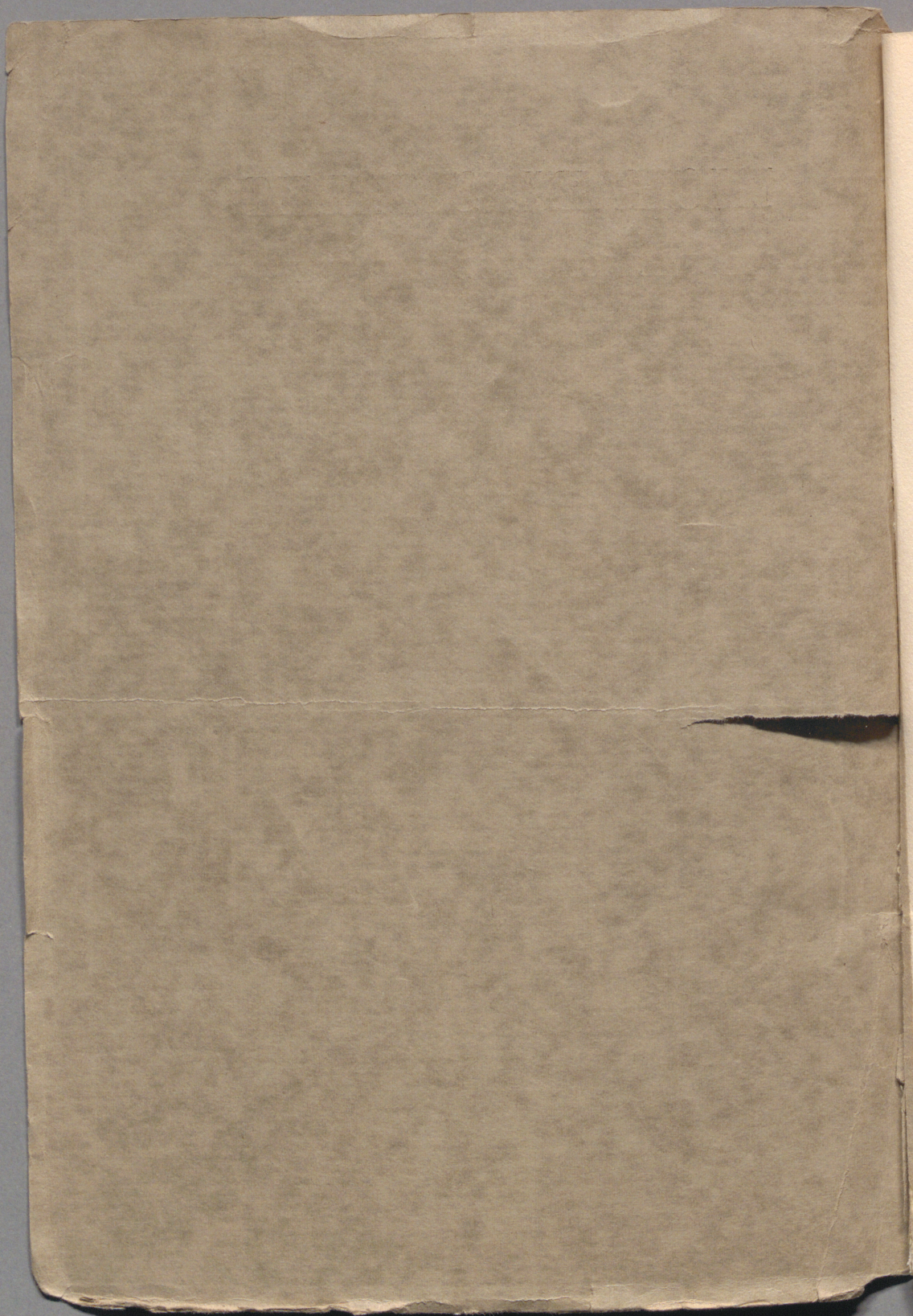
cl. B

Kypta
u.
mon.
(17)

MICHAELISGILLETS

TILLFÄLLIGA PUBLIKATIONER. II.)

MICHAELISGILLET
TILLFÄLLIGA PUBLIKATIONER. II.

Kungl. biblioteket

0 0000 000038313

OLAUS MAGNUS

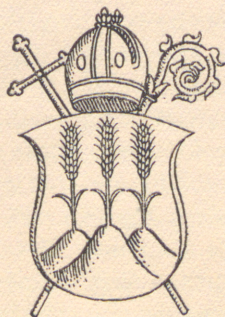
ETT FÖRSÖK TILL KARAKTERISTIK
OCH NÅGRA ÖNSKEMÅL

FÖREDRAG HÅLLET I MICHAELISGILLET

DEN 18 DEC. 1909

AF

ISAK COLLIJN

OLAVS MÅNUS

UPPSALA 1910

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

UPPSALA 1910
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

DET är icke min afsikt att i detta föredrag lämna en uttömmande framställning af Olaus Magnus lif och arbeten — därtill är ämnet för vidlyftigt och tiden alltför begränsad. Men jag skulle vilja försöka att i korta drag teckna en bild af denne märklige man mot bakgrunden af hans tvenne hufvudarbeten: *Carta marina* och *Historia de gentibus septentrionalibus*. Om detta senare arbete kan jag emellertid fatta mig kort: dess betydelse har ju så ofta varit föremål för diskussion i detta sällskap och äfven i ett föregående föredrag blifvit utförligt behandlad. Där- emot må det vara mig tillåtet att samtidigt framlägga några önskemål för Michaelisgilletts kommande verksamhet, hvar- igenom denna, eller åtminstone en del af denna, någon tid framåt skulle komma att koncentreras på fortsatta studier rörande Olaus Magnus, vår kanske förste svenske renässans- man. Här erbjuder sig nämligen för forskaren ett rikt fält, som vi ännu icke böra öfvergifva och utaf hvilket vi förvisso kunna vänta ännu mången gifvande skörd.

Det är nämligen min öfvertygelse, att direkta källforsk- ningar i utlandet, särskildt i Nordtyskland: Bremen, Lübeck och framför allt Danzig, samt i Italien: Venedig och Rom, skulle kunna lämna ännu månet bidrag till Olaus Magnus biografi. Man må blott betänka, att han varit en ovanligt flitig brefskrifvare, som stått i liflig korrespondens med den ti- dens store, furstar såväl som högt uppsatte andlige, och att af denna omfångsrika brefväxling nu icke tio bref äro kända. Ett önskemål för vår kommande verksamhet sy- nes mig därför vara att anställa efterforskningar såväl i inhemska som utländska arkiv och bibliotek i och för ut- gifvandet af Olaus Magnus brefväxling.

Det är egentligen på de sista årtiondena, som intresset för Olaus Magnus och hans Historia tagit större fart här hemma, detta väl hufvudsakligen beroende på en del lyckliga fynd, som blifvit gjorda utomlands. Af äldre författare, som sysselsatt sig med Olaus Magnus, må dock WARMHOLTZ och GJÖRWELL nämnas, hvilka emellertid mest intresserat sig för hans arbeten ur rent bibliografisk synpunkt. År 1884 offentliggjorde HANS HILDEBRAND i *Historisk tidskrift* sin uppsats om "Olaus Magni och hans historia", hvori för första gången framlägges ett förslag till densamma öfversättande till svenska. Två år därefter, i mars 1886, gjorde O. BRENNER i Münchens Hof- und Staatsbibliothek sitt stora, man kan säga epokgörande fynd af det enda kända exemplaret af Olaus Magnus stora väggkarta öfver Norden, hans i Venedig år 1539 tryckta Carta marina, om hvilken man alltsedan år 1574 saknat autentiska uppgifter. Brenner har offentliggjort sitt fynd dels kortfattadt i *Norsk historisk Tidsskrift* 1886, dels utförligare samma år i *Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger*. De följande åren bragte en hel del intressanta urkundsfynd, som innehålla bidrag af största vikt till Olaus Magnus biografi. Så har italienaren A. BERTOLOTTI i *Archivio storico italiano* för år 1891 offentliggjort dels några handlingar rörande egendomsförvärf gjorda af Olaus Magnus i Rom år 1554, dels hans testamente af den 31 juli 1557 samt hans boupp-teckning af den 2 aug. samma år. Häraf synes otvetydigt framgå, att Olaus Magnus dog den 1 aug. år 1557 och icke 1558, som hittills, väl efter Messenius uppgift, allmänt antagits och äfven på sina håll fortfarande antages. Dessa urkunder äro sedan åter aftryckta år 1893 i *Historiska Handlingar*, Bd XII. I samma band har H. HJÄRNE utgifvit Olaus Magnus s. k. själfbiografiska anteckningar, som han funnit i det Jagellonska universitetsbiblioteket i Krakau. Dessa på latin skrifna anteckningar ha snarare formen af en meritlista än af en själfbiografi. Olaus nämner sig här alltid i tredje person; han redogör noga för sina skilda resor samt

för de kostnader dessa och andra företag i den katolska kyrkans tjänst åsamkat honom, hvarvid han äfven berör sin publicistiska verksamhet. Dessa anteckningar voro troligen afsedda att inräckas, väl till påfven, såsom stöd för någon supplik, men äro af största vikt för kannedomen om Olaus och hans broder Johannes skiftande öden under deras landsflykt.

Den som först fick tillfälle att använda sig af det här relaterade materialet var den tyvärr i förtid bortgångne Uppsalageografen KARL AHLENIUS, som i sin högst förtjänstfulla gradualafhandling år 1895 "Olaus Magnus och hans framställning af Nordens geografi" lämnat en mästerlig skildring af Olaus och hans arbeten, icke blott ur geografisk, utan äfven ur biografisk-bibliografisk synpunkt.

År 1897 lät Svenska Akademien prägla sin minnesmedalj öfver Olaus Magnus. Den bär inskriften: "Exsuli carum et dulce patriae solum", för den landsflyktige är fosterlandets mark kär och ljuf, samt "Hominum morumque indagator ob. MDLVIII", utforskaren af människors lynnen och seder dog 1558. — Inom parentes må här sägas, att Akademien icke synes hafva uppmärksammat Bertolottis fynd af Olaus Magnus testamente och bouppteckning, hvarigenom hans dödsår blifvit fastställt till år 1557. — Äreminnet är författadt af HANS HILDEBRAND, som nu gifver en bredare skildring af det honom så kära ämnet än i Historisk tidskrift och här äfven inrymmer en rätt stor plats åt beskrifningen af Carta marina.

Med anledning af hvad jag hittills yttrat vill jag framlägga ett *andra* önskemål för Michaelisgillets kommande Olaus Magnus-forskningar. Som bekant är det vår afsikt att till den svenska öfversättningen af Historia de gentibus septentrionalibus, när den en gång föreligger färdig, foga ett band, innehållande noter och kommentarer, samt därjämte bland annat äfven en bibliografisk förteckning öfver de skilda upplagor, i hvilka Historian utgått. Jag skulle vilja föreslå, att vi utsträckte denna bibliografi till att om-

fatta äfven Olaus Magnus öfriga verk, samt att vi härtill lade en afdelning, som komme att innehålla alla de skrifter: böcker, afhandlingar, uppsatser i tidskrifter och tidningar, som på ett eller annat sätt behandla Olaus Magnus och hans arbeten. Detta förslag kan synas mången för vidlyftigt, men jag kan försäkra, att uppgiften är intressant och af icke ringa betydelse för de forskningar om Olaus Magnus, som vår öfversättning med all säkerhet mycket snart skall kalla till lif.

För att rätt kunna bedöma en person och uppskatta betydelsen af hans lifsgärning måste man se honom i ljuset af den tid, då han lefde och verkade. Olaus Magnus tillhörde den märkliga brytningstid i vår svenska historia, som danade en Gustaf Vasa, en Olaus Petri, men också en Hans Brask. Fosterlandets frigörelse från främmande förtryck hade hos dessa män väckt en glödande patriotism, som förenade dem; olika religiösa åsikter skilde dem åt. Inför reformationen måste de vika, som icke ville öfvergifva sin fäderneärfda tro. Till dessa hörde bröderna Johannes och Olaus Magnus. De förblifva goda katoliker, trots att de förlora ämbeten och ägodelar, och de förblifva trots detta och en långvarig landsflykt goda patrioter: *exuli carum et dulce patriae solum*.

Födda på tröskeln icke blott till ett nytt århundrade, utan äfven till en ny tid, bära de med sig ut i lifvet mycket af den gamla. I deras tryckta arbeten anträffas många medeltida drag och åskådningar, som den nya tiden och en nära beröring med förhållandena i skilda främmande länder icke förmått aflägsna eller rubba. Johannes står dock mera än Olaus kvar på en föråldrad ståndpunkt, särskildt röjer sig detta i hans krönika om svears och götars konungar. Olaus däremot tager lättare intryck af de nya förhållanden, i hvilka ödet kastar honom; hos honom skrudar sig medeltidsmänniskan ofta i renässansens rika dräkt.

I mångt och mycket är Olaus Magnus en fullödlig renässansman, en af de förste svenske.

Ty han är den skarpe iakttagaren, den samvetsgranne forskaren, hvars kunskapsörst är omätlig och hvars intresse räcker till allt, som möter honom på hans vandring genom lifvet: *hominum morumque indagator*. Hans auktoritetstro är en af hans största svagheter. Liksom brodern Johannes kan han berömma sig af en stor beläsenhet, och de älska båda att genom långa citat i sina arbeten glänsa med sin lärdom, så typisk för denna tid. Äfven om Olaus ofta tar sin tillflykt till antikens eller medeltidens auktorer för att hos dem söka stöd för sina påståenden, har han dock någon gång en förtjänst, som Johannes däremot helt saknar, nämligen att kritiskt kunna pröfva skilda åsikter och emot dem uppställa sina egna iakttagelser. Men gäller det att framhålla och förhålliga sitt eget land, då brister Olaus kritiska förmåga, då gör hans patriotism honom skyldig till de vidunderligaste öfverdrifter, och vi kunna icke fatta, huru denna oerhörda naivitet kan förenas med hans vetenskapliga läggning i öfrigt. En annan svaghet är hans absoluta brist på systematiseringsförmåga, som tydligt röjer sig i hans *Historia*, där han går från ämne till ämne utan att kunna följa den plan, han en gång för sin skildring uppställt. Denna svaghet beror väl främst på, att uppgiften blifvit honom öfvermäktig, men kan väl också tillskrivas hans framskridna ålder.

Olaus Magnus stora betydelse som geografisk och kulturhistorisk författare inses lätt, om man betraktar honom i egenskap af "en af renässansens store resenärer", som Ahlenius så betecknande kallat honom. De stora geografiska upptäckterna vid slutet af 1400-talet hade väckt lusten för resor, och i samband härmed föddes också intresset för etnografiska forskningar, ej blott i de nyupptäckta länderna, utan äfven i andra, förut mindre kända trakter. Mer än någon annan samtida svensk har Olaus Magnus varit i tillfälle att företaga vidsträckta resor såväl inom som utom

sitt eget lands gränser. Och med hjälp af sin skarpa iakttagelseförmåga och drifven af sitt stora kunskapsbegär samlade han under dessa resor ett rikt geografiskt och kulturhistoriskt material för sina kommande betydelsefulla arbeten öfver Norden.

Olaus Magnus måste således ses mot bakgrunden af det nya tidevarfi Sveriges historia, som börjar med Gustaf Vasa. Motståndare till reformationen, är han landsflyktig för sin tro och under denna landsflykt ifrigt verksam för katolicismens återställande i hemlandet: i sina självbiografiska anteckningar säger han, att han ritat Carta marina för att visa, huru stor del af världen som affallit från den rätta tron. Ehuru "drifven omkring", som han själf skrifver i dedikationen till sin Historia, "liksom en skeppsbruten af ödets vidriga vindar", är hans fosterlandskärlek oföränderligt lika varm, lika lågande. Många af hans öfverdrifter måste sättas på dennas räkning. Han är renässansmannen, som nyss krupit fram ur medeltidsmänniskans skal, han är vetenskapsmannen, den empiriske forskaren, utan att dock kunna frigöra sig från beroende af antikens och medeltidens författare. Han sysslar på sin ålderdom med alkemistiska studier: hans bouppteckning upplyser oss om, att i hans kvarlåtenskap befinna sig "certi libri secreti artis archimiste". Han är resenären, som vid sidan af sina politiska uppdrag har tid till geografiska och etnografiska iakttagelser, dem han metodiskt samlar och upptecknar. Och slutligen, för att bedöma Olaus Magnus som människa är det nog att visa på hans förhållande till den äldre brodern, vid hvilkens sida han troget stod i alla motgångar, i nöd och sjukdom, och hvilken han ägnat en den ömmaste hängifvenhet och mest uppoffrande omvårdnad.

Här några korta biografiska data ur de båda brödernas växlingsrika lif.

Johannes och Olaus Magnus äro födda i Linköping, den förre år 1488, den senare i början af oktober 1490. Egentli-

gen var deras namn Magni, Månsson, ehuru de i utlandet af någon anledning ändrat det till Magnus. Att de skulle hafva tillhört frälseätten Store, förefaller icke troligt, då de säkerligen äro af borgerlig härkomst. Olaus bär äfven ett annat tillnamn, som särskildt Gustaf Vasa ofta använder i sina bref till honom: mester Oluf Swinefooth, hvilket skulle kunna tyda på adlig börd. Hur härmed förhåller sig, är emellertid ännu ej utredt. Olaus liksom brodern bär i sin biskopliga vapensköld endast tre sädesax.

Olaus har fått sin uppfostran i Linköping och Västerås. År 1504 går han i domkyrkoskolan i sistnämnda stad, och redan samma år har han, enligt uppgift i sin Historia anträdt sin första utländska resa, som gällde Oslo i Norge, där han äfven uppehållit sig det följande året. I Sverige har Olaus sedan innehaft kanonikat såväl vid Uppsala som vid Linköpings domkyrka. Åren 1510—1517 har han vistats i Tyskland, där han vid skilda högskolor fullbordat sina studier.

Vid sin hemkomst har han en tid uppehållit sig i Uppsala, men blef snart i kyrkliga uppdrag anlitad af den påflige legaten Johannes Angelus Arcimboldus, som år 1518 besökte Sverige, bland annat äfven i ändamål att här försälja aflat. Det var på dennes uppmaning och väl i egenkap af aflatskommisarie, som Olaus Magnus åren 1518—1519 kom att företaga sin i geografiskt och kulturhistoriskt hänseende så betydelsefulla resa till de nordligaste trakterna af Skandinavien. Resan gick från Uppsala genom Hälsinglands skogar till Medelpad och Ångermanland, där han vistades under sommaren 1518; antagligen har han redan då äfven besökt Västerbotten. På hösten har han så begifvit sig västerut till Jämtland och in i Norge, med all sannolikhet till Trondhjem, hvarifrån han på våren 1519 återvänt till Sverige och längs Bottenhafvets kust fortsatt sin resa norrut. Härunder har han framträngt ett betydligt stycke norr om Torne och således haft rikligt tillfälle att studera den lappska och finska befolkningens seder och

bruk. Att resan ej varit utan besvärligheter och faror, framgår af uttalanden i hans Historia.

På hösten år 1519 inträffade Olaus åter i Uppsala. År 1520 var han åsyna vittne till Stockholms blodbad och synes de två följande åren hafva vistats i Stockholm under belägringen. Johannes Magnus hade en längre tid varit bosatt i Rom. Han kom nu år 1523 till Sverige som påflig legat och utsågs af kung Gösta till Gustaf Trolles efterträdare som Svea rikets ärkebiskop. För att dels utverka påflig stadfästelse på detta ärkebiskopsval, som på grund af hinder från Trolles sida mötte svårigheter, dels få de många efter blodbadet lediga biskopsstolarna tillsatta med nya män, sändes Olaus till Rom år 1524. Han lyckades så till vida i sin mission, som påfven förordnade Johannes till administrator för Uppsala ärkestift och utnämnde nya biskopar. Olaus stannade härefter en tid i Rom som föreståndare för den heliga Birgittas hus.

Ödet fogade det så, att han aldrig mer skulle få återse sitt fosterland. I öfver trettio år blef det hans lott att föra en landsflyktings kringflackande lif i skilda länder. Af Gustaf Vasa användes han dock åren 1524—1530 i en del diplomatiska beskickningar, så till Lübeck och Bremen, Nederländerna och Polen. Den lön han härför skördade var ringa, och hans alltmer aggressiva propaganda för sin katolska tro åstadkom slutligen en afgjord brytning mellan konungen och honom. Hans ämbeten indrogos och hans till ett värde af 860 dukater uppgående enskilda egendom i Sverige blef konfiskerad. I oktober år 1526 hade äfven Johannes måst lämna Sverige och gå i landsflykt till Danzig, där också Olaus tidvis uppehöll sig hos honom. Åren 1533—1534 besöka bröderna tillsammans Italien, men återvända sedan till Danzig, där de vistas till år 1537. År 1534 hade Johannes omsider blifvit af påfven erkänd som svensk ärkebiskop.

Till år 1537 hade af påfven Paulus III ett kyrkomöte utlysts att äga rum i Mantua, och dit begaf sig nu Johannes

åtföljd af Olaus, som synes hafva tjänstgjort som hans sekreterare. Kyrkomötet blef emellertid uppskjutet, likaså det till följande år i Vicenza beramade. Bröderna begåfvo sig därför till Venedig, där de blefvo väl emottagna af patriarken Hieronymus Quirinus, och som dennes gäster vistades de här under nio månader. Och det är här som Olaus Magnus nu i lugn och ro har kunnat ägna sig åt geografiska och kartografiska studier, det är här som han delvis bearbetat det vidlyftiga material, som han under sina färder samlat, det är här som han år 1539 fullbordar sin i flera afseenden betydelsefulla Carta marina.

Som jag förut nämnt, är Carta marina blott känd i ett exemplar, som år 1886 upptäcktes af Brenner i Hof- und Staatsbibliothek i München. Brenner har till sin beskrifning af kartan i Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlingar 1886 fogat ett mycket förminskadt faksimile i ljustryck. Ett år senare, 1887, har Klemming på Generalstabens litografiska anstalt i Stockholm låtit utföra en fotolitografisk reproduktion i hel storlek, hvaraf exemplar finnas i Kungl. Biblioteket och i Uppsala Universitetsbibliotek. Tills detta fynd gjordes, har man antagit — så NORDENSKIÖLD i *Studier och forskningar* — att en i såväl den latinska som den tyska Baselpappan af år 1567 af Olaus Historia intagen karta varit en förminskad kopia af Carta marina. Brenners fynd har emellertid visat, att långt ifrån att så är fallet, är Carta marina af år 1539 vida fullständigare och rikare på geografiska detaljer af vikt än den "pseudoolaiska" Baselpappan och vida korrektare än denna.

Carta marina är en väggkarta af betydliga dimensioner: dess höjd är 1,25 meter, dess bredd 1,70. Den är tryckt på nio blad, medelst i trä skurna plattor. Titeln, som står öfverst på kartan, lyder: Carta marina et descriptio septentrionalium terrarum ac mirabilium rerum in eis contentarum diligentissime elaborata Anno Domini 1539 Veneciis libe-

MÜNCHEN
LJUSTRYCK

ralitate Reverendissimi Domini Ieronimi Qvirini Patriar-
arche Venetiæ. Den är alltså utarbetad på bekostnad af den
nämnde venetianske patriarken Quirinus, och enligt Olaus
Magnus egen uppgift i de själfbiografiska anteckningarna
hafva omkostnaderna för densamma uppgått till 440 du-
kater.

Kartans namn Carta marina anger, att den är en sjökarta
eller kompasskarta i detta ords egentliga bemärkelse. Egen-
domligt nog använder Olaus Magnus sedan alltid i sin Hi-
storia benämningen Carta gothica, Carta mea gothica, när
han hänvisar till sin karta. En handskrifven anteckning
nedtill på Münchenexemplaret lyder också Carta gothica.
Det utmärkande för de medeltida sjökorten, som äfven gå
under namnet portolankartor, därför att de uppstått ur se-
gelböcker eller portolaner, äro dels de kompassrosor, som
i ett visst system äro inlagda på desamma, dels de talrika
kurslinjerna, loxodromerna, efter hvilka de äfven pläga be-
nämnas loxodromkartor. Med ledning af dylika kompass-
kartor förfärdigades sedan världskartor, på hvilka till-
komma talrika bilder af politiskt och etnografiskt innehåll
jänte dessa förklarande legender. Det var särskildt i Ve-
nedig, som dylika kartor förfärdigades, och det är därför
ej underligt, om Olaus Magnus vid utarbetandet af Carta
marina influerats af dessa. Men därjämte har han använt
sig af äldre kartor, af muntliga berättelser och uppgifter
från andra resenärer, men framför allt af sina egna iakt-
tagelser, gjorda under hans upprepade resor till lands och
sjöss i den världsdela, hvars geografiska konturer först af
honom någorlunda riktigt blifvit återgifna.

Ty Olaus Magnus afsikt var att gifva utlandet en geo-
grafiskt riktig föreställning om Norden. Hittills kände man
dessa trakter af jorden egentligen blott genom de Ptolo-
maeiska kartorna och de förbättringar af dessa, som un-
der 1400-talet och 1500-talets början gjorts, och på hvilka
Schandia är afbildadt som en grupp af fyra öar. Olaus
säger uttryckligen, att det var hans mening att förbättra

Ptolomaeus, och till detta företag har nog, vid sidan af hans vetenskapliga intressen, hans fosterlandskärlek varit den drivvande fjädern. En eller annan geograf före Olaus Magnus, däribland dansken Claudius Clavus, har visserligen, äfven hvad Norden beträffar, sökt att lämna en riktigare afbildning än de ptolomaeiska kartorna gifva, men icke vidare lyckligt. Det är ett väldigt arbete, som Olaus Magnus här har utfört långt borta från hemlandet, och det är ett arbete, som icke blott står på höjden af den tidens geografiska bildning och vetande, utan som äfven i mångt och mycket öppnar nya vägar för den geografiska forskningen. Det är första gången man här får en tillnärmelsevis riktig föreställning om Skandinaviens utseende, särskildt Sveriges — Norge och Danmark äro däremot mera styfmoderligt behandlade, och äfven Island och Grönland äro dåligt tecknade. För första gången får man här någorlunda riktigt lära känna formen på Östersjön och Finska viken, men Bottniska viken har blifvit alltför långsträckt såväl i norr som söder. För första gången framträder här t. ex. Uppland fullt tydligt på en karta. Oaktadt fel i gradberäkningen — Olaus Magnus förlägger sålunda Skandinaviens nordligaste punkt 13° för långt mot norr, hvarjämte hela kartan fått en sned riktning — så är hans Carta marina dock att anse som ett afgjordt framsteg på kartografiens område.

Af största intresse äro de talrika bilder, som öfverallt finnas inlagda på Carta marina och som hafva afseende på de skilda landsdelarnas etnografiska eller politiska egenarter. Människor och djur, skepp och hafsvidunder, vapen och furstar på sina troner förekomma här om hvartannat och skola gifva en föreställning dels om "de underbara ting som finnas i Norden", dels om de politiska förhållandena där. Märkas bör, att nästan alla dessa bilder sedan förekomma omritade i de träsnitt, som ledsaga de flesta kapitlen i Historia de gentibus septentrionalibus.

Till kartans och bildernas förklaring finnes nedtill till vänster en latinsk kommentar anbragt. De stora bokstäf-

verna A—I hänvisa till hvar och ett af de nio kartbladen, de mindre till figurerna. För att underlätta kartans användning har Olaus redan samma år 1539 låtit trycka en italiensk bearbetning, känd under namnet *Opera breve*, samt en tysk, *Auslegung und Verklerung der neuen Mappen von den alten Goettenreich*. I *Opera breve* finna vi egendomligt nog två träsnitt, som sedan 16 år senare återkomma i *Historia de gentibus septentrionalibus*. Efter ett på Eriksberg befintligt exemplar har af baron Bonde en faksimileupplaga af *Opera breve* i 50 ex. blifvit utgifven år 1887. En ny latinsk och en ny tysk upplaga af denna kommentar finnas intagna i de år 1567 på resp. latin och tyska tryckta *Baselupplagorna* af *Historian*.

Olaus Magnus *Carta marina* har legat till grund för flera följande kartografers arbeten om Norden, däribland Sebastian Münster i hans *Cosmographie* af år 1544, vidare den bekanta Zeniska kartan, Jacopo Gastaldis karta öfver nö. Europa af år 1568, samt äfven för Mercators och Ortelius kartor. Då Olaus Magnus historia om de nordiska folken ej rätt kan förstås utan att ses i sammanhang med *Carta marina*, har jag här velat något uppehålla mig vid densamma. För ett närmare studium af denna viktiga karta hänvisar jag till Ahlenius afhandling.

Ett tredje önskemål skulle i detta sammanhang kunna framkastas, och det gäller intet mindre än en reproduktion af *Carta marina* enligt nutida fordringar och i hel storlek. Då af det nu sagda tillräckligt tydligt torde framgå, huru intimt *Carta marina* och *Historia de gentibus septentrionalibus* höra tillsammans, förefaller det åtminstone mig såsom mycket önskvärdt att få en dylik reproduktion, afsedd för en större spridning än den Klemmingska, till stånd, beroende naturligtvis på om de därmed förenade kostnaderna kunna täckas. Äfvenså torde faksimil eller också endast omtryck af de latinska, italienska och tyska kommentarerna till *Carta marina* efter råd och lägenhet kunna få påräkna en plats bland Michaelisgillets tillfälliga

publikationer. Till att börja med vore en upplaga af den tyska Auslegung af år 1539 synnerligen önskvärd.

År 1541 kallades Johannes af påfven till Rom, dit han sjuk och med brutna krafter begaf sig, alltjämt åtföljd af Olaus. Här dog han år 1544, hvarefter Olaus af Paulus III utnämndes till Johannes efterträdare som Sveriges ärkebiskop, en utnämning som naturligtvis här aldrig vann bekräftelse. Olaus deltog emellertid som svensk titulärärkebiskop i det Tridentinska mötet år 1545, där han sammanträffade med ärkebiskopen och kurfursten af Cöln Adolph von Schauenberg. Denne framstående prelat synes hafva intresserat sig för de egendomliga förhållandena i Norden och under samtal med Olaus gjort sig underrättad om dessa. Det är också till honom som Olaus sedermera dedicerar sin Historia.

Sina sista lefnadsår tillbragte Olaus i Rom under jämförelsevis lugna förhållanden, mest sysselsatt med litterära arbeten. Han bodde i Birgittas hospital, där han också installerat ett tryckeri, hvarifrån han först utgaf sin broder Johannes fantastiska Historia de omnibus Gotorum Sveonumque regibus (1554) och så sitt eget stora verk om de nordiska folken, som enligt slutskriften utkom i januari år 1555; dedikationen till Schauenberg är daterad den 2 januari.

Om Olaus Magnus Historia de gentibus septentrionalibus kan jag här, som jag redan i början af mitt föredrag yttrade, fatta mig kort. Förberedelserna till densamma har Olaus säkerligen börjat redan på 1530-talet; åtminstone säger han uttryckligen i Opera breve af år 1539, att han redan då hade som förklaring till sin karta påbörjat ett större verk om nordbornas seder och bruk, etc. Redan då äro också, som jag ofvan påpekat, träsnittsstockar färdiga, som sedan komma till användning i Historian. Denna är väl därför ytterst att betrakta som en utförligare kommentar till Carta marina. Olaus afsikt har utan tvifvel varit att i denna bok endast meddela geografiska och etnogra-

fiska underrättelser om de nordiska länderna och deras invånare. För historiska uppgifter hänvisar han i allmänhet till Johannes krönika. Är Carta marina väldig och imponant, så är också den slutliga kommentar den fick i Historia de gentibus septentrionalibus densamma fullt värdig.

Här endast några detaljer af allmännare intresse angående Olaus Magnus Historia. Den omfattar, som bekant, 22 böcker med tillsammans 778 kapitel. Innehållet sedt i stort fördelar sig på följande sätt: de fyra första böckerna, särskildt den andra, innehålla geografiskt material, i den tredje och fjärde finnas äfven intressanta etnografiska uppgifter, den femte, hvars titel är "om jättar", är den minst värdefulla och består nästan uteslutande af utdrag ur Saxo, böckerna sex till och med sexton innehålla svensk kulturhistoria och etnografi, de sex sista böckerna behandla djuren i Norden. Historian är rikt illustrerad; i sitt företal framhåller Olaus nyttan och värdet af att med bilder supplera en framställning. En intressant, ännu outredd fråga är dessa träsnitts härstamning, som pryda nära 500 af de 778 kapitlen. Som jag redan ofvan på tal om Carta marina framhållit, förekomma nästan alla de till ett 70-tal uppgående bilderna på denna i en eller annan form åter reproducerade i Historian. Skisserna på kartan äro emellertid utförda med större konstnärlighet än i kapitelöfverstyckena i Historian. Det är icke omöjligt, att Olaus Magnus själf tecknat dessa bilder, då flera af dem röja en stor förtrogenhet med detaljer och egenheter, som en främling aldrig skulle kunnat framställa. En utredning om uppkomsten af träsnitten i Olaus Magnus arbeten synes mig därför böra framhållas som ett fjärde önskemål för vår verksamhet.

Olaus Magnus dog i den heliga Birgittas hus den 1 aug. 1557. Af hans bouppteckning att döma, synes hans ekonomiska ställning under hans sista år — väl tack vare den pension han af påfven åtnjöt — hafva förbättrats. Därpå

tyda också de egendomsköp, som han år 1554 gjorde i Rom och hvarom vi äga underrättelse genom de af Bertolotti offentliggjorda aktstyckena. I alla händelser upptagas i bouppteckningen såväl reda penningar som smycken och ädelstenar till ej ringa värde, dessutom pälsverk och kläder samt böcker m. m. Äfven tryckeriet, la stamparia, har inventerats. Här befunno sig två tryckpressar: "duo torcularia ad usum stampandi", typer och annat typografiskt material: "3 cassette de letere da stampare et diverse altre cose necessarie a la stampa". På annat ställe upptagas "certe litere de stamparia" samt "dodeci cassette con forme di stampa di historie gottiche", alltså trästockarna till illustrationerna i Historian. Af bouppteckningen framgår äfven, att en upplaga af Birgittas revelationer befann sig under tryckning vid Olaus död. I sitt testamente, i hvilket han insätter tvenne brorsöner Magnus och Olaus Laurentii till arfvingar, anger han tryckeriets och böckernas sammanlagda värde till "600 auri in auro vel circa". Ett närmare studium af Olaus Magnus bouppteckning är att anbefalla, ty den ger oss en liflig och ur kulturhistorisk synpunkt mycket intressant föreställning om, hur den gamle biskopen bodde vid sin död, ända från hans arbetsrum med två bord, det ena, öfverdraget med grönt kläde, tjänande till skrifbord, och tre stolar, till hans mulåsna i stallet med seldon och hö. I testamentet uttrycker Olaus sin önskan att blifva begrafven i Peterskyrkan vid sidan af sin broder nära den heliga Veronicas altare.

Italien har varit Olaus och Johannes Magnus andra fosterland. Här hafva deras arbeten utgifvits, här funno de, fördrifna af omständigheternas makt från sitt eget land, en tillflyktsort, och i Romas största tempel har den sista fristaden beredts dem. Dock kan jag icke gifva den italienske författare rätt, som säger, att bröderna Olaus och Johannes Magnus mera höra till Italiens än till Sveriges historia. Hafva deras namn under någon tid råkat i glömska här hemma, som ju ofta händt flera af våra store män, så är

dock ett sådant omdöme på långt när ej berättigadt. Genom den svenska öfversättningen af de nordiska folkens historia hoppas jag, att vi till Michaelisgilletts berömmelse kunna säga, att Olaus Magnus nu helt återbördats till fosterjorden.

* * *

Jag sammanfattar i nedanstående fyra punkter de önskemål, jag under mitt föredrags gång framkastat för Michaelisgilletts fortsatta forskningar rörande Olaus Magnus och hans arbeten:

- ☞ *Att uppsöka och utgifva så fullständigt som ske kan Olaus Magnus korrespondens, d. v. s. bref och skrivelser från och till honom.*
- ☞ *Att utgifva en bibliografisk förteckning öfver Olaus Magnus alla arbeten i deras skilda upplagor jämte förteckning på tryckta skrifter och uppsatser rörande honom och hans arbeten.*
- ☞ *Att föranstalta om faksimile-upplagor af Carta marina och de olika kommentarerna till denna. För de senares vidkommande torde eventuellt nytryck kunna räcka.*
- ☞ *Att undersöka träsnittens härstamning i Carta marina och Historia de gentibus septentrionalibus.*

10000000018334
LÄSESALSLÄN
Kungliga biblioteket

ALMQVIST & WIKSELLS
BOKTRYCKERI-A.-B.
UPPSALA 1910.

